

„Batina“ tvornica i naselje u Borovu kraj Vukovara

Godina 1931. posebno je važna za vukovarski kraj. Te je godine u Borovu otvorena tvornica gume i obuće „Bata“. Od tada na vukovarskom području dolazi do ubrzavanja procesa industrijalizacije i jačanja gospodarstva. Uz već postojeću poljoprivredno-prehrambenu industriju, započinje i duga tradicija obućarske proizvodnje koja, uz manje prekide, traje i danas.

Tomaš Bata, koji je izgradio tvornicu obuće čijim je proizvodima namjeravao opskrbljivati šire balkansko područje, uz tvornicu je izgradio i pravi, potpuno opremljeni industrijski grad. U deset godina izmijenio je čitav vukovarski kraj. „Batino“ naselje, sa svojim industrijskim i stambenim dijelom, bilo je rijedak primjer modernog urbanističko-arhitektonskog planiranja na tlu ondašnje Hrvatske. Taj gospodarski uspon i urbani razvoj Vukovara prekinut je nesretnim Drugim svjetskim ratom, kada stvaranjem Nezavisne Države Hrvatske 1941., „Bata“ mijenja ime u „Hrvatsku tvornicu gume i obuće“. Zbog ratne situacije razvoj stagnira, a „Bata“ obustavlja svoj rad 1944. godine, kada je vršen napad Jugoslavenske Armije na Borovo i Vukovar. Nakon uspostavljanja socijalističke Jugoslavije 1950-ih godina, „Batina“ tvornica, od tada „Borovo“, poslužit će kao temelj novog gospodarskog i demografskog uzleta Vukovara.

Nakon završetka Prvog svjetskog rata vukovarski kraj obilježava gospodarsko nazadovanje, brojnost obrtničkih radionica i manjih, tradicionalnih industrijskih pogona te velikog broja novčarskih zavoda. Sam grad gubi status administrativnog središta i glavne riječne luke u tom dijelu Dunava. U kotaru i gradu Vukovaru vlada velika nezaposlenost, a poljoprivreda je i dalje temeljna grana gospodarstva. Promjena nastupa 1931. godine. Te godine započela je s radom tvornica „Bata“ u Borovu, a u sudu je upisan naziv tvrtke: „Bata jugoslavenska tvornica gume i obuće d.d. Borovo“. Osnivač je poznati industrijalac iz Zlina u tadašnjoj Čehoslovačkoj, Tomaš Bata. Već 1939. tvornica zapošljava 3 500 radnika. Opremljena je suvremenim strojevima i radila je provjerenim sustavom na traci. Dok Prva Jugoslavija, a s njom i Hrvatska, grcaju u dubokoj ekonomskoj krizi, u malom gradu na Dunavu zahvaljujući „Bati“ započinje ekonomsko blagostanje. Tvornica koja je gradu osiguravala prosperitet deset godina (1931.-1941.), bila je i podloga za razvoj industrijskog giganta nakon Drugog svjetskog rata, „Borova“.

Svrha i cilj rada je pokazati koliki je utjecaj na gospodarstvo Vukovara i na njegov urbani i društveni razvoj

imalo pokretanje tvornice obuće „Bata“ u Borovu.

Glavni dio rada posvećen jepovijesti prodora „Bate“ u Jugoslaviju, odnosno Hrvatsku, te samoj tvornici u Borovu. Kroz podatke o broju zaposlenih i proizvodnji prikazano je razvijanje „Bate“ u Borovu od malog pogona do industrijskog diva. Objašnjena je politika zapošljavanja, status radnika te izgradnja „Batinog“ naselja i tvornice, koja je zauvijek izmjenila Borovo i cijeli vukovarski kraj.

Batin prodor u Jugoslaviju

Češke zemlje bile su industrijski najrazvijeniji dio Austro – Ugarske Monarhije. Početkom dvadesetog stoljeća u Češkoj djeluje oko 33000 obućarskih radionica, a u manje centre industrije obuće u to vrijeme spadao je Zlin. Upravo tamo su braća Bata, za ovaj rad važniji Tomaš Bata, 1894. godine registrirali svoju malu obućarsku radionicu. Već 1900. godine „Bata“ spada u red osam najvećih obućarskih poduzeća u Češkoj. Uspon doživljava 1917. kada se firma „Bata“ sa svojim tvornicama i prodavaonicama širi po ostatku Monarhije. Poslije rata, kada je proizvodnja pomalo zamrla, T. Bata osniva 1920./21. godine sestrinska društva u SAD-u, Nizozemskoj, Danskoj i Poljskoj. Upravo ta sestrinska društva bila su temelj kasnijem ogromnom „Batinom“ koncernu. (Hrelja, Kaminski, 1971: 15-21)

U to vrijeme „Bata“ se prvi put pojavljuje u Kraljevini SHS, točnije 1921. godine, kao trgovačko poduzeće pod nazivom „Bata cipele i koža d.d.“ Zemun – Zagreb. Do 1930. to je poduzeće imalo već 60 prodavaonica diljem zemlje. „Bata“ je bio glavni uvoznik obuće u Jugoslaviji, no kako je došlo do povećanja carinske stope koje su iznosile 46% od vrijednosti uvezene robe, potaknuli su vodstvo uprave u Čehoslovačkoj da donese odluku o izgradnji proizvodnog pogona u Jugoslaviji. (Žebec, 2008: 107)

Zašto je T. Bata otvorio tvornicu u Jugoslaviji? Osim što je tako riješio problem visokih carinskih stopa, „Bati“ se otvara novo široko tržište za proizvodnju i prodaju, na kojem će uskoro uspostaviti monopol, te jeftina radna snaga. Nadalje, Jugoslavija ima povoljan geografski položaj kao odskočna daska prema ostatku Balkana. Dunav je isto tako imao važnu ulogu jer je omogućio „Bati“ da šalje robu u sve zemlje uz Donji Dunav i u Prednju Aziju. Također, treba uzeti u obzir i činjenicu, kako navode Hrelja i Kaminski (1971: 23), da je tradicija prerade kože u našoj zemlji stara vjekovima, a opet tvornice koje su postojale nisu bile dovoljne da svojom proizvodnjom pokriju potražnju. Na kraju, možda

je određenu ulogu imalo jezično srodstvo češkog matičnog i jugoslavenskog sestrinskog društva te politička bliskost zemalja. (Hrelja, Kaminski, 1971: 32) U *Anketi o radu firme „Bata“* (1936: 17) spominje se da njen razvoj nije uvijek išao u skladu sa zakonskim propisima Kraljevine Jugoslavije.¹

Dakle, „Bata“ dobiva radništvo upoznato s tehnologijom prerade kože te tržište koje može zadovoljiti i količinski i cijenom, čime Jugoslavija postaje idealno mjesto za otvaranje još jednog sestrinskog društva.

O planovima izgradnje tvornice „Bata“ u Jugoslaviji počele su pisati lokalne novine već 1930. godine. Neki od naslova su bili: „Bata će izgraditi najveću tvornicu u državi“ (Sremske novine, br. 32, 1930: 1) i „Gde će „Bata“ podići fabriku obuće?“ (Sremske novine, br. 35, 1930: 1) Mjesta i gradovi počeli su se natjecati kako bi udovoljili zahtjevima uprave u Zlinu, kako bi se baš kod njih izgradila Batina tvornica. Od mogućih lokacija spominjali su se Sisak, Apatin, Osijek, Slavonski Brod, Brčko, Smederevo i Vukovar. (Žebec, 2008: 108) Uvjeti za gradnju tvornice u nekom od mjesta bili su prostrano zemljište u blizini željezničke pruge i plovna riječnog puta. Vukovar je imao sve predispozicije pa su članovi gradskog zastupstva stupili u kontakt s Batinim predstavnikom u Jugoslaviji, Ignacom Kavecom. Kako to objašnjava A. Duić (2008: 39), zemlja je bila veoma jeftina, Dunav plovna rijeka s lukom u Vukovaru te je bilo prisutno bogatstvo vode za tehnološke svrhe i brojna i jeftina radna snaga. Gospodin Kavec pregledao je zemljište i najpogodnijim odredio dio zemljišta u Borovu, vukovarskom predgrađu. Podizanju tvornice protivili su se vukovarski obrtnici i solunski kolonisti koji su trebali dobiti dio navedenog zemljišta. No, unatoč protivljenju, Tomaš Bata je 1931. godine od Banske uprave Drinske banovine u Sarajevu zatražio koncesiju za izgradnju tvornice. Izgradnja tvornice je otpočela, a pregovori su se još jedino vodili oko zemljišta patrijaršije, gdje je bila predviđena izgradnja stambenih objekata. Početak proizvodnje odvija se simultano s izgradnjom radionica. Proizvodnja se odvijala u nekoliko malih, improviziranih prizemnih radionica. (Žebec, 2008: 108)

Hrelja i Kaminski (1971: 32) navode kako se u jednoj studiji kao točan datum početka proizvodnje tvornice „Bata“ u Borovu označava 7. srpnja 1931. Iako je „Bata“ dobila koncesiju za izgradnju tvornice od uprave Drinske banovine,

1 *Anketa* je provedena 1936. godine u Beogradu na poziv ministra trgovine i industrije, zbog čestih pritužbi radničkih organizacija na „Batino“ izrabljivanje radnika, te zbog žalbi obrtnika kojima je „Bata“ preuzimala posao. Josip Cazi, poznati revolucionar i sam nekadašnji djelatnik „Bate“, Zvonimir Kulundžić, Bogdan Krekić i drugi oštro osuđuju „Batin“ sustav zbog suviše brzog iscrpljivanja radnika. Anketa je „Bati“ dala izrazito negativne ocjene.

zbog pripajanja vukovarskog kotara Savskoj banovini 1931. godine, tvornica nije zatražila registraciju kod Okružnog suda. U registar Okružnog suda upisana je tek 1933. godina u Osijeku. Razni autori spore oko toga je li tvornica u te dvije godine djelovala ilegalno i kako je mogla poslovati, a da nije uvedena u registar. Neki autori, stoga, drže dovoljnom koncesiju Banske uprave Drinske banovine (Žebec, 2008: 108), drugi drže kako je poslovanje „Bate“ u tom razdoblju formalno pravno nepokriveno (Hrelja, Kaminski, 1971: 32), dok ga treći drže potpuno ilegalnim (Anketa, 1936: 19).

U upravnom odboru društva bili su Jan A. Bata, Dominik Čipera, dr. Velimir Bajkić i dr. Marko Horn. Nadzorni odbor društva činili su ing. Hugo Vavrečka, Aca Pavlović i Ivan Holzmann. Generalnim direktorom imenovan je Toma Maksimović. (Duić, 2008: 31)

Prema izvještaju Nadzornog odbora za 1932. godinu, navodi se da je glavnica kapitala društva iznosila 5.000.000,00 dinara. Molbom Savske banovine Banskoj upravi u rujnu 1933. godine, na osnovi Zakona o osnivanju dioničkih društava, društvo je promijenilo naziv u „Bata, jugoslavenska tvornicagume i obuće d.d.“. Sukladno Pravilima društva, „Bata“ je počela kupovati tvornice i društva koja su odgovarala njezinim potrebama. Okupljajući oko sebe raznovrsna društva, „Bata“ je postupno stvarala sustav proizvodnje koji je sam sebi bio dovoljan, neovisan o vanjskim faktorima. Uz vertikalnu organizaciju poduzeća i sustavorganizacije rada, „Bata“ je u Borovu svojim proizvodima pokrivala gotovo 90% potrošnje tadašnjega jugoslavenskog tržišta. (Žebec, 2008: 109-110)

Tvornica „Bata“ u Borovu

Borovski je „Bata“ replika i tvornice i naselja u Zlinu, a vuče svoj korijen iz nekoliko prizemnih prostorija u vukovarskom pristaništu, u tzv. češkoj agenciji, gdje su 1931. počeli stizati prvi strojevi i stručnjaci. Te godine „Bata“ je u Jugoslaviji imao 88 prodavaonica, iako je ostvarena proizvodnja bila neznatna i sve je bilo usmjereno obučavanju radnika Kombinata. (Duić, 2005: 39) Za izgradnju tvorničkog kompleksa izabrana je velika slobodna površina koja je omeđena Dunavom i željezničkim krakom. Tvornice

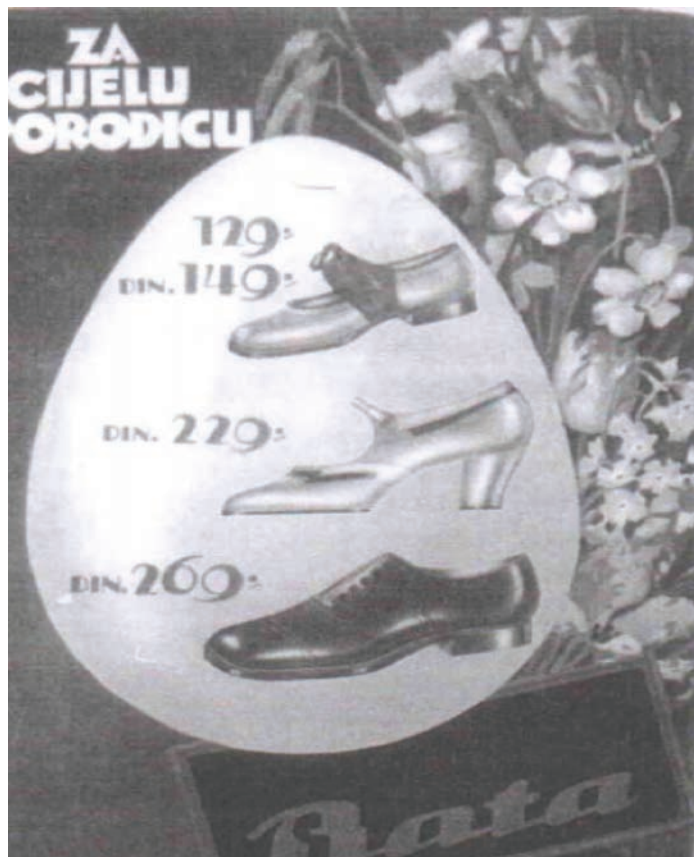
Zgrada obučare. Prva proizvodna hala izgrađena nakon 1932.

za proizvodnju kožne obuće i gumara bile su smještene u visokim peterokatnicama sagrađenima od betona i stakla. Prema izvornom planu, takvih peterokatnica trebalo je biti 13, a u svakoj je bilo predviđeno deset radionica za petsto radnika. Proizvodne hale oblikovane su u duhu avangardne rane moderne, funkcionalno i konstruktivno čisto, u kvadratnom obliku. Cijeli kompleks obuhvaćao je zgrade za proizvodnju kožne obuće i gumara, skladišni prostor i pomoćne radionice (bravarija, elektrana, stolarija, kuhinja itd.). (Damjanović, 2005: 186)

Godine 1931. u borovskom „Bati” zaposleno je 510 ljudi, a osam godina poslije, 1939., broj zaposlenih dosegao je 6.290 i u to je vrijeme „Bata” najveća tvornica u Jugoslaviji. Tako je narastao i broj prodavaonica u Jugoslaviji. Od početnih 88, „Bata” 1940., neposredno prije Drugog svjetskog rata, broji 565 prodavaonica. (Hrelja, Kaminski, 1971: 42)

Za razumijevanje značenja ove tvornice za razvoj i gospodarstvo Vukovara, značajan je podatak o uloženom kapitalu koji se kretao od 22 milijuna dinara 1931. godine do 184 milijuna dinara 1937. godine. (Žebec, 2008: 17) U već spomenutoj *Anketi* (1936: 21), stoji podatak kako je bruto prihod „Bate” 1934. godine premašio svotu od 120 milijuna dinara, a 1936. godine tvornica je radnicima i činovnicima isplatila u obliku zarade 59 820 997 dinara. (Vukovar vjekovni hrvatski grad na Dunavu, 1994: 252)

Godine 1932. u „Bati” započinje i proizvodnja gumene

Batina reklama

obuće, a 1938. tvornica „Bata” postaje prvi proizvođač autoguma u Hrvatskoj, iako je proizvodnja bila simbolična, oko 570 tona godišnje. Što se tiče proizvodnje, ukupno je gumene i kožne obuće proizvedeno 995 710 pari 1932. godine, a 1938. godine 7 165 710 pari, što je najveći broj proizveden u međuratnom razdoblju. Proizvodnja do 1939. godine konstantno raste, a od 1939. rapidno opada. Uzrok tome je dakako ratna kriza u Europi i na Dalekom Istoku, poskupljenje cijene kaučuka i njegov smanjen uvoz u Europu. Zanimljiv je podatak koji navode autori Hrelja i Kaminski kako podaci o kretanju proizvodnje u Borovu nisu u tom vremenu objavljeni ni u jednim službenim publikacijama. Oni zaključuju da je to tako jer bi se putem točnih podataka moglo doći do ukupnog bruto prometa i do mase neto profita, što bi onda moglo poslužiti poreznim organizacijama. Naime, podaci o kretanju proizvodnje preuzeti su iz osobnih bilješki generalnog direktora Tome Maksimovića. (Hrelja, Kaminski, 1971: 41)

Bata ville – Batin grad

Paralelno s podizanjem tvornice „Bata”, u Borovu će se izgraditi i radničko naselje, koje je Z. Karač (2008: 8) nazvao Batin grad. On tako u jednom od svojih stručnih radova piše kako je Batin grad za onovremenu Jugoslaviju bio primjer planske urbanizacije „par excellence”. Naselje je službeno nosilo naziv po imenu vlasnika firme, „Naselje dr. Jana Bate”. Gradnja tog urbanog kompleksa započela je 1931. godine na 70 hektara zemljišta, po planu vodećega „Batinog” arhitekta Františka L. Gahure, uz pomoć Antonina Viteka i Vladimira Karfika. Gradnju je najvećim dijelom izvela tvrtka vukovarskog graditelja Luje Karlovskog. Novi industrijski grad trebao je sadržavati moderne proizvodne hale, stambeno radničko naselje i brojne prateće objekte društvenog standarda. (Karač, 2008: 9)

Prema načelima modernog planiranja, u Borovu dolazi do odvajanja zone industrije od zone stanovanja. Između te dvije zone nalaze se ključne prometne komunikacije te prostor namijenjen odmoru i relaksaciji radnika.

Najveći dio površine Batinog naselja zauzimale su suvremeno koncipirane radničke stambene „kolonije” u kojima je broj kuća tijekom godina rastao, npr. 1932. godine broj kuća je 8, 1934. godine 80, a 1936. godine 132. Do 1936. realizirana su 122 tipska stambena objekta s 421 stambenom jedinicom i to: 17 jednodomki, 8 dvodomki i 97 četverodomki s malim stanovima. Od 1936. prosječno se godišnje podizalo desetak novih stanova. Također je izgrađen samački hotel za neoženjene s 200 ležaja te kasnije desetodmnica sa stanovima u nizu. Do 1933. u „Batinom” je naselju živjelo 196 stanovnika, a 1936. godine 1818 stanovnika. Radnici koji nisu bili smješteni u „Batinom” naselju, živjeli su u Borovu, Vukovaru i ostalim okolnim mjestima. Povećanjem broja zaposlenih u tvornici „Bata” i izgradnjom dodatnih stambenih objekata, povećava se i broj

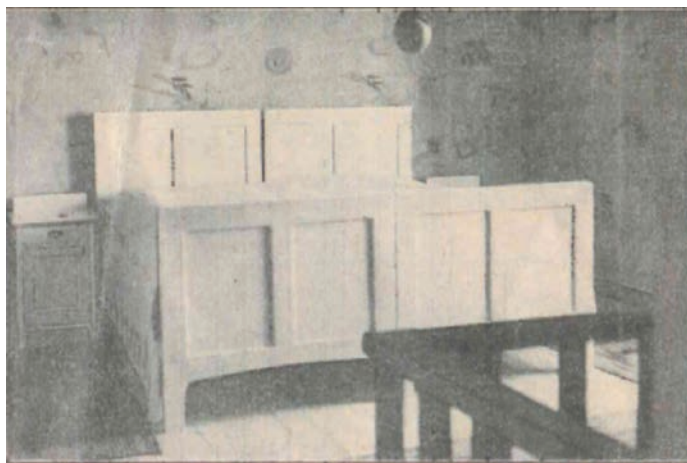
stanovnika „Bata villa”. Kuće i stambeni objekti građeni su od neožbukane, crvene fasadne opeke. (Karač, 2008: 9-10)

Nije svaki radnik mogao dobiti stan u tvorničkom naselju. Stanove su dobivali izuzetno vrijedni i disciplinirani radnici, a pored toga morali su raditi u „Bati” bar godinu dana. Osim izgradnje novog naselja, „Bata” se brinula i o obnovi i izgradnji staroga sela, koje je s novim naseljem činilo općinu Borovo. Naime, „Bata” je 1936. godine osvojila općinsku vlast, kada je lista direktora tvornice, Tome Maksimovića, dobila na izborima sve mandate. Od tada se staro selo izgrađuje pa se u razdoblju od 1931. do 1939. broj kuća u općini Borovo popeo sa 517 na 1121. (Hrelja, Kaminski, 1971: 44) Stanarine su u „Batinoj” koloniji² bile relativno niske. Jedna obitelj plaćala je 120 dinara stanarinu, što je iznosilo 4% ukamaćenja kapitala investiranog u izgradnju kuća. Stanari nisu plaćali vodu i ugljen, drva su kupovali u skladištu firme po povoljnijim cijenama, a električnu energiju su plaćali dva dinara za jedan KW, dok je, primjerice, u Vukovarucijena električne energije iznosila osam dinara za jedan KW. (Hrelja, Kaminski, 1971: 44)

„Bata” je u Borovu pokrenuo i troje novine, „Borovo”, „Prodavač” i „Izbor”, a glasilo „Borovo” od 1936. izlazi kao redovni tjednik. To su prve tvorničke novine u bivšim državama. Važno je napomenuti kako su novine, kao i cjelokupan život u „Batinoj” naselju, bile pod strogom kontrolom tvorničke uprave. Osim promocije „Batinih” proizvoda, novine su, između ostalog, donosile i vijesti o radnim rezultatima u tvornici, kulturnim i sportskim događanjima, društvenom životu u tvornici i koloniji. U svakom broju je bio objavljen i jelovnik tvorničke kantine za sljedeći tjedan. Tako pronalazimo podatak kako se doručak mogao pojesti za dva dinara, ručak za pet dinara, te večera za tri dinara. (Hrelja, Kaminski, 1971: 44)

Novine su, osim informacijske uloge, imale zadatak promicati idealiziranu sliku života „Batinoj” radnika koji je uživao sve „blagodati” „Bate”, dok god se protiv istog nije bunio.

U „Batinoj” glasilu, *Borovu* br. 36, donosi se prikaz unutrašnjeg uređenja stanova „Batinih” suradnika. Na slikama se vidi uredno namještena spavaća soba, kuhinja i trpezarija. Između ostalog piše kako je za „Batu” bitno da svaka kuća njegovih suradnika bude pristupačna i okružena zelenilom, da svaka obitelj ima svoj stan sa zasebnim ulazom, da ima svoj vodovod, električnu energiju i kupatilo te da, osim kuhinje, ima još minimalno tri sobe. Također se donose savjeti kako najbolje napraviti raspored namještaja u stanu, što je u stanu potrebno, a što ne i što bi se u kojoj prostoriji trebalo držati. Tako, između ostalog, piše kako se u kuhinjski ormar trebaju smjestiti namirnice poput brašna i kave te kako bi u kuhinji namještaj trebao biti bijeli. Prema istom članku, soba u prizemlju bi trebala biti dnevna soba, prostorija za zajedničko duženje, a u spavaćim sobama bi

Spavaća soba u kući Batinog naselja

Kuhinja u kući Batinog naselja

se pokrivala za krevet trebala slagati s uzorkom zavjesa. („Borovo”, br. 36, 1933: 3)

Koliko je zadivljujući potez i podatak da je u zaostaloj Kraljevini Jugoslaviji postojao poslodavac koji je svojim radnicima osiguravao smještaj, koji je pri tom odgovarao njihovoj mjesečnoj plaći, opet je toliko zastrašujuća činjenica o koliko je visokoj kontroli života radnika zapravo bila riječ. Radnici su i dom vezali uz „Batu” jer prestankom radnog odnosa, gube pravo na stanovanje.

Naselje je imalo mrežu asfaltiranih putova te potrebnu komunalnu infrastrukturu, vodovod, kanalizaciju i električnu energiju. Vlastitom „Batinoj” električnom centralom napajani su industrijski pogoni i radnički domovi. Nova električna centrala izgrađena je 1936. godine, a električnom energijom opskrbljivala je i okolna sela. Usporedbe radi, elektrifikacija Hrvatske tek je intenzivnije pokrenuta 1935. (Žebec, 2008: 113) Godine 1932. izgrađen je radnički restoran, a godinu dana poslije sportski stadion. Godine 1934. u promet je puštena i željeznička postaja, a iste godine poletio je i prvi putnički zrakoplov. (Karač,

² Kolonijom su „Batini” radnici nazivali njezino stambeno naselje.

2008: 9-10) Zadivljujuć je podatak da je naselje imalo i svoju zračnu luku, koja je povezivala Vukovar s Beogradom, Zagrebom, Grazom i Bečom. Iako je aerodrom sagrađen prvenstveno za vlastite potrebe „Bate”, njime su se koristile i redovite zrakoplovne linije „Jugoslavenskog aeroputa” i „Deutsche Lufthansa”. Uz aerodrom je podignut hangar i ostali potrebni objekti pa su i mladi borovski radnici učili pilotirati već 1938./39. Među njima je tada bila i Marija Đorđević, koja će kasnije u NOB-u biti prva žena pilot u Hrvatskoj (Duić, 2007: 273).

U naselju je postojala i ambulanta, a za djecu „Batinih” suradnika osnovan je vrtić koji je brinuo za djecu od jaslaca pa do predškolskog uzrasta. Građanska osnovna škola otvorena je 1935. godine. U posebno opremljenoj zgradi, na 120. godišnjicu rođenja biskupa J.J. Strossmayera, otvorena je nova škola.³ (Duić, 2005: 43) O tome je još 1933. izvijestilo *Borovo, organ saradnika firme Bata*, kada su položeni temelji za školu. U njemu, između ostalog, piše kako će škola biti podignuta između zgrada za stanovanje na putu za tvornicu. Dalje, *Borovo* izvještava o tome kako će zgrada biti najmodernije uređena, s centralnim grijanjem, vodovodom, električnom strujom i zasebnim asteškim bunarom. („Borovo”, br. 22, 1933: 1) Na gradnju škole utrošeno je 3 000 00 dinara i škola je nosila ime „Škola kralja Petra II.”. Duić (2005: 230) taj projekt naziva najvrjednijim pedagoškim projektom u tadašnjoj Kraljevini Jugoslaviji. Godine 1937./38. u Borovu, „Bata” otvara i stručnu školu. Batina škola rada, koja školuje struke potrebne poduzeću, obučarsku, gumarsku i strojarsku. Hrelja i Kaminski (1971: 188) spominju da je 1939. proradio i Narodni univerzitet, a isti podatak spominje i Z. Karač (2008: 9) te navodi kako je to bilo mimo izvornog plana.

Od zabavnih i sportskih objekata, bio je izgrađen radnički restoran 1932. te nogometni stadion s tribinama 1933. godine. Kinodvorana je sagrađena 1935. godine, a godinu dana poslije, Društveni dom. Društveni dom je u svojim sadržajima imao veliki reprezentativni restoran u prizemlju, radnički restoran na prvom katu, noćni bar, robnu kuću, kino, knjižnicu, prodavaonicu obuće. (Duić, 2007: 43) Također, izgrađeno je rukometno igralište, tenisko igralište i kupalište na Dunavu, dok je ambiciozan plan o izgradnji tramvajske pruge, koja bi povezivala Dalj i Vukovar, omeo Drugi svjetski rat. (Žebec, 2008: 113)

Zanimljiv podatak je kako uprava „Bate” nikad nije dozvolila izgradnju katoličke crkve u „Batinom” gradu, iako je postojala organizacija radnika rimokatoličke vjeroispovijesti, sv. Josip Radnik. (Janjić, 2014: 2)

„Batino” naselje imalo je sve sastavnice gradskog naselja, potpuno novu urbanističko-stambenu i komunalnu cjelinu. Sastojalo se od uređenih stambenih objekata s modernim zgradama, zelenih površina, parkova, betonskih

i asfaltiranih puteva, javne rasvjete, vodovoda, trgovina, sportskih, kulturnih i prosvjetnih objekata. Pred Drugi svjetski rat, potpuno dovršeno naselje imalo je 14 km asfaltnih cesta, 24 km pločnika, 10,3 km niskonaponske električne mreže, uvedena je javna rasvjeta, javni vodovod i kanalizacija. (Karač, 2008: 11)

„Batini” suradnici

Posebno je zanimljiva „Batina” politika zapošljavanja. Svi autori se slažu kako su u poduzeće primani najradije mladi ljudi sa sela, nekvalificirani radnici. „Bata” nije voljela „svjesni” gradski proletarijat, koji je znao svoja prava i podizao štrajkove. Odnosno, takvi zaposlenici su se mogli lakše modificirati i prilagođavati zahtjevima koje pred njih postavlja uprava tvornice, moglo ih se naučiti da suosjećaju s poduzećem i da vole rad koji je njihov hranitelj, jer, kako stoji na naslovnoj stranici „Batina” glasila: „Najuzvišenija riječ života je riječ rad. Ako ova riječ leži na srcu svakog čovjeka ništa nije nemoguće.” („Borovo”, br. 7, 1933: 1) Seoski pomladak koji je „Bata” zapošljavao uglavnom je prolazio kroz „Batinu” šegrtsku školu ili su kroz trojedni tečaj stjecali potrebne radne navike. Tako osposobljeni radnici za samo određenu radnu operaciju ne mogu se zaposliti negdje dalje i automatski su ovisni o „Bati”. (Žebec, 2008: 111) Takvi radnici bez proleterske tradicije podložni su određenoj disciplini koja im se nameće, prihvaćaju manju nagradu za rad, a fizički su jači i izdržljiviji za težak i dugotrajan rad. Tako odgojeni radnici dio su osebjnosti „Batinih sistema”.

Većina radnika bila je iz Borova i okolnih sela, manje iz Vukovara. Zaposleno je također mnogo Srba koji su dolazili iz Bosne, a vezali su se uz radikala, generalnog direktora, T. Maksimovića. Sukladno takvoj politici, muškarci i žene, u rasponu od 16 do 30 godina života, činili su 80% zaposlenih u „Bati”. (Duić, 2005: 39) U Bati su zaposlenici nazivani suradnicima, pa tako i „Batino” glasilo nosi naziv *Borovo, organ saradnika firme Bata*, kako bi se sugerirao osjećaj privrženosti i pripadnosti „Batinoj” zajednici.

Kako bi riješio problem nekvalificiranih radnika te radničke obitelji još više vezao uz firmu, „Bata” 1937./38. otvara „Stručnu produžnu školu Bata d.d.”. Učenici te škole su bili smješteni u internatu koji se nalazio u tvorničkom naselju pa su nakon radnog vremena polazili nastavu. U „Batinom” sistemu se marljivost i produktivnost nagrađivala, dok se i najmanja pogreška kažnjavala skidanjem s plaće, ponekad i gubitkom posla. „Bata” je onemogućavala svaki oblik radničkog udruživanja, a potrebu za takvim organizacijama zamijenila je vlastitim kulturnim, sportskim i umjetničkim društvima. Osim stroge kontrole tijekom radnog vremena, „Bata” je vodio brigu i o privatnom životu radnika. Njihove navike, obiteljski život, financijsko stanje, sve je to bilo uneseno u radnički dosje, a svaki pa i namjanji otpor kažnjavao se likvidacijom, koja je provedena uz pomoć

3 Godišnjica rođenja biskupa Strossmayera slavila se 1935. godine.

ograna vlasti. (Žebec, 2008: 111-112)

Kod izbora radne snage za svoje tvornice, „Bata” je primjenjivao nekoliko principa, kao što su određeno socijalno porijeklo radnika, besprijekorno fizičko zdravlje i kondicija, izvjesna prirodna inteligencija. Svaki radnik je prije zaposlenja bio podvrgnut detaljnom liječničkom pregledu i testu inteligencije. „Batin” sistem je predviđao da, po primanju radnika na posao, kod njega treba razvijati radnu, tehnološku i socijalnu disciplinu. Kadrovske službe nadziru pomladak tijekom školovanja i potom odlučuju za koje odjeljenje je određeni mladić ili djevojka najsposobniji. (Hrelja, Kaminski, 1971: 52-53)

Radno vrijeme u kombinatu u Borovu bilo je regulirano poslovnim redom, a od 1941. kolektivnim ugovorom. Radno vrijeme trajalo je osam sati dnevno ili 40 sati tjedno tijekom pet radnih dana. Rad je tijekom cijele godine počinjao u 7 sati i prekidao se u 12 sati, a potom je nastavljen od 14 do 17 sati. Ovakav raspored radnog vremena rezultat je dugih istraživanja u Zlinu, koja su pokazala da ovakav raspored radnog vremena daje najbolje rezultate.

„Bata” je vodio računa o svim stranama života svojih ljudi, ali istovremeno, nasuprot brige za čovjeka, stoje stroge sankcije za kršenje reda i neispunjenje radnih zadataka. Možemo zaključiti kako je rad u „Bati” tražio veliku privrženost i posvećenost poslu, ali je radnički standard bio daleko viši od tadašnjeg prosjeka. Unatoč tome, teško mi se oteti dojmu kako je Bata zapravo stvorio jedan umanjeni totalitarni sistem. Dakako, ne u punom smislu te riječi i ne tako rigorozan, ali imamo „Batu”, i tvornicu i naselje, ljude koji rade u toj tvornici prema određenom planu i pravilima, kojima je u naselju organizirano slobodno vrijeme, i to sve pod strogom kontrolom nadređenih. Za svaku, čak i najmanju grešku postoji sankcija, od kojih je najteža otkaz. Ipak, ovaj „totalitarni” režim funkcionirao je savršeno, pogotovo na gospodarskom planu.

Život u „Bati” izvan radnog vremena

Pod geslom „nakon dobra rada – dobra zabava”, uprava „Bate” je svojim suradnicima organizirala bogat društveni i socijalni život. Organizacijom društvenog i kulturnog života svojim suradnicima, „Bata” ne samo da je zadovoljavao njihove socijalne i kulturne potrebe, nego je tako i poticao timski rad, odgovornost, natjecateljski duh, a ujedno i uspostavio kontrolu nad njihovim slobodnim vremenom i privatnim životom.

Popularna su bila kulturno – umjetnička društva, dobrovoljačka društva, sportska društva, nešto manje vjerska, iako je postojalo već spomenuto društvo sv. Josipa, zajednica katoličkih vjernika. Aktivno se radilo na uspostavljanju čehoslovačko – jugoslavenske lige, na čijem je čelu bio Toma Maksimović, generalni direktor „Bate”. U

okviru Sportskog kluba „Bata” djelovale su razne sekcije, nogometna, boksačka, teniska. Njegovala se i odbojka, streljaštvo, ribolov. (Duić, 2005: 44) I glasilo *Borovo* je izvještavalo o sportskim uspjesima batovaca, npr. brojevi iz 1938. godine donose vijesti o porazu beogradskih crvenih i vinkovačke Cibalijske u nogometnoj utakmici protiv „Batinog” kluba. („Borovo”, br.7 i br. 9, 1938: 5, 6)

Osim „Batinih” radnika, u slobodnim aktivnostima su sudjelovale i njihove obitelji. Svakog vikenda u prostorijama Društvenog doma održavane su razne čajanke, priredbe i balovi. Poznate su bile godišnje borovske priredbe pod nazivom „Sveslavenski bal”, s velikim brojem gostiju iz drugih zemalja svijeta. Posebno važna manifestacija za „Batu” i njezine suradnike bila je proslava Prvog maja. (Duić, 2005: 44) Tako *Borovo*, na svojoj naslovnoj stranici iz 1933. godine, izvještava o proslavama Praznika rada u Zlinu i Borovu te donosi čestitku J. A. Bate svojim suradnicima. Povodom tadašnje proslave 1. svibnja u Borovu je svečano otvoreno igralište „Bata”. („Borovo”, br. 14, 1933: 1, 5) „Bata” je za svoje radnike organizirao gostovanje poznatih ansambla, koncerte poznatih glazbenika, posjete kazalištu.

Tvrtka „Bata” kontinuirano vodi brigu o kulturnom i sportskom životu svojih radnika, a jednako tako i o kulturi življenja svojih radnika. U Batinom naselju sve je drukčije nego u drugim radničkim gradovima tadašnje Jugoslavije, ali i šire. Nema blata, ograda, sve je asfaltirano i ima raslinja, gotovo kao Utopija. Možda je upravo ovo bila tajna Batinog uspjeha. No, takva utopistička slika rada i života (slobodnog vremena) u „Bati” imala je svoju cijenu, a to je da je radnik bio potpuno ovisan o „Bati”, bez „Bate” on nema ništa, no to je problematika kojom bi se trebao baviti neki drugi rad.

Zaključak

„Batin” koncept rada i života u Borovu, ali i ostalim filijalama, bio je korak ispred svoga vremena. U vrijeme kada je ekonomska kriza ulazila u sve pore života u Hrvatskoj, Tomaš Bata u Vukovaru osniva možda najveću tvornicu u Jugoslaviji. I prema ranije u ovom radu navedenim podacima o radu „Batine” tvornice, kao što je visok broj zaposlenih, visoka proizvodnja, velik optjecaj kapitala, izgradnja i život u Batinom naselju, mogu zaključiti da su, usprkos krizi, Vukovar i njegova okolica doživljavali industrijski preporod. U tadašnjoj Hrvatskoj, „Batinu” naselju je kvalitetom mogao parirati malo koji grad. Tijekom samo nekoliko godina usred ravnice, iz ničega, niknuo je grad budućnosti, koji je svojim visokim standardom i cjelokupnom životnom organizacijom za ostatak Jugoslavije bio daleka utopija. Treba naglasiti kako je to poduzeće djelovalo prema vlastitim pravila i, osim po nazivu „Jugoslavenski kombinat...”, ono nikako nije bilo Jugoslavensko, nego češko, „Batino”. U svakom slučaju, zahvaljujući „Bati”, Vukovar i njegovo stanovništvo deset su godina uživali pravi gospodarski raj, a u poslijeratnom razdoblju 1950-ih „Batina” tvornica će poslužiti kao temelj

za pravi demografski i gospodarski uzlet Vukovara. Mislim da je tome upravo pogodovalo teritorijalno – upravno spajanje tvornice i okolnog urbaniziranog prostora gradu Vukovaru.

Bi li bez „Bate” bilo „Borova”? Teško je odgovoriti. Osobno mislim da ne bi i da je u tome posebna vrijednost ove tvornice, što je dobro osmišljenom koncepcijom rada u svom poduzeću „Bata” osigurao vukovarskom kraju tijekom deset godina ekonomski prosperitet i stabilnost, dok je ostatak zemlje tonuo u dubokoj krizi. Još veća važnost ove tvornice leži u tome što je osigurala temelje za razvoj „Borova”, gigantskog poduzeća, koje je tijekom Druge Jugoslavije doživjelo svoj maksimalan uzlet, a s njim i ekonomija grada Vukovara. Dakle, „Bata” je zapravo osigurao ekonomski prosperitet Vukovaru na duge staze. Na kraju krajeva, „Borovo” je i danas radno mjesto mnogih Vukovaraca i ljudi iz okolnih mjesta.

Summary

Katarina Vukanović, Bata's Factory and Town in Borovo near Vukovar

The year 1931 is specially important for the area of Vukovar – it marks the opening of Bata, a rubber and footwear factory, in Borovo. Since then, the Vukovar area has seen an increase in economic power and an acceleration of the process of industrialization. Thus began a long tradition of footwear production (in addition to the already existing agricultural and food industry) which has persisted, with brief intermissions, to this day. Tomaš Bata, who built the footwear factory with whose products he intended to supply a broader area of the Balkans, in addition to the factory also created a genuinely industrial city. In just ten years he managed to fully transform the Vukovar area. Bata's town, with its industrial and residential complex, was a rare example of modern urban architectural planning in Croatia of the time. The economic growth and urban development of Vukovar was disrupted by the unfortunate Second World War when, with the creation of the Independent State of Croatia in 1941, Bata changed its name to Hrvatska tvornica gume i obuće (Eng. Croatian Rubber and Footwear Factory). Progress stagnated because of the war, and Bata ceased work in 1944 when the Yugoslav Army attacked Borovo and Vukovar. After the establishment of the The Socialist Federal Republic of Yugoslavia, Bata's factory (thenceforth known as Borovo) served as the foundation of a new economic and demographic upturn in the 1950s.

Literatura

1. *Anketa o radu firme "Bata" Jugoslavenske tvornice gume i obuće d.d., održana na poziv gospodina ministra trgovine i industrije, dne 26. i 27. februar 1936. u Beogradu*, Epoha, Zagreb, 1936.
2. Damjanović, Dragutin, *Osnovna obilježja urbanog razvitka grada Vukovara između dva svjetska rata, scrinia slavonica*, Br. 5, Vukovar, 2005.
3. Duić, Ante, *Borovo od trnja do zvijezda*, Školska knjiga, Vukovar, 2005.
4. Hrelja, Kemal, Kaminski, Martin, *"Borovo" Jugoslavenski kombinat gume i obuće*, Historijski institut Slavonije, Slavonski brod, 1971.
5. Karač, Zlatko, *Bata – Ville/Borovo*, Gradska knjižnica Vukovar, Vukovar, 2008.
6. Skupina autora, *Vukovar vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, "Dr. Feletar" Koprivnica, Zagreb, 1994.
7. Žebec, Ivana, *Utjecaj češkog kapitala na razvoj Vukovara u razdoblju između dva svjetska rata, Društvena istraživanja*, Zagreb, God. 17, Br. 1-2, Zagreb, 2008.

Izvori

1. *Sremske novine*, Broj 32, 8. august 1930., Gradski muzej Vukovar
2. *Sremske novine*, Broj 35, 29. august 1930., Gradski muzej Vukovar
3. *"Borovo"*, organ saradnika firme Bata, Broj 7, dne 25. februara 1933., Gradski muzej Vukovar
4. *"Borovo"*, organ saradnika firme Bata, Broj 14, dne 1. maj 1933., Gradski muzej Vukovar
5. *"Borovo"*, organ saradnika firme Bata, Broj 36, dne 16. decembar 1933., Gradski muzej Vukovar
6. *"Borovo"*, organ saradnika firme Bata, Broj 22., dne 2. septembar 1933., Gradski muzej Vukovar
7. *"Borovo"*, organ saradnika zajednice Bata, Broj 7, 1. februar 1938., Gradski muzej Vukovar
8. *"Borovo"*, organ saradnika zajednice Bata, Broj 9, 8. februar 1938., Gradski muzej Vukovar
9. http://www.ofm.hr/borovo_naselje/zupna_stranica/ozupi/povijest/povijest/povijest.html